

10-årsmarkering for Stiftelsen Falstadsenteret

Av Tora Aasland, statsråd for forskning og høyere utdanning

Kontrolleres mot fremførelse

Kjære veteraner og idealister, kjære forsamling,

*”Planeten jorden er bare
en liten stjerne i verdensrommet.
Det er vår plikt å gjøre den om
til en planet der alt levende
ikke lenger trenger lide
under krig, sult eller frykt
og ikke lenger er helt
fornuftsstridig splittet av
rase, hudfarge og ideologi.
Gi oss mot og styrke til å begynne
på denne oppgaven i dag,
slik at våre barns barn
en dag skal bære navnet: menneske
med stolthet.*

(De forente nasjoners bønn)

Det er ikke bare på grunn av åpningsforedraget jeg er her i dag. Det er også fordi jeg i likhet med dere har et personlig forhold til krigen. Min

morfar ble i 1941 stilt for standrett og sendt til konsentrasjonsleir i Tyskland fordi han som redaktør av Morgenbladet ikke ville akseptere nazistenes sensur. Slik er det med de fleste som er her i dag - Krigen er en sterk del av historien til svært mange av oss.

Takket være innsatsen som ble utkjempet av motstandsbevegelsen – ja veteraner, deres pårørende og etterkommere er her i dag – så kom Norge ut av krigen med vår demokratiske verdighet i behold. Gode krefter kjempet mot de grusomhetene som terroriserte verden, Norge – og Falstad...og vant!

Det er et dystert sted vi nå befinner oss på... Som mange av dere vet ble 46 graver og 205 lik ble funnet i Falstadskogen etter 8. mai 1945. De fleste henrettede kom fra Sovjetunionen og Jugoslavia, mens 43 var nordmenn. Man går ut fra at om lag 5000 personer satt på Falstad fra november 1941 til frigjøringen i mai 1945. Det nøyaktige tallet er ukjent. Fangene var underlagt et voldelig og fornedrende ordenssystem. Den mest beryktede fangevokteren het Hans Lambrecht, eller "Gråbein" som han ble kalt av fangene. Mange av de som var på Falstad ble utsatt for hans brutale behandling.

Ildsjeler og utholdende mennesker har maktet å bygge opp noe nytt her på Falstad. Et Falstad som gir håp. Falstadsenteret er nemlig – som utenriksminister Jonas Gahr Støre også påpekte i sin åpningstale for

senteret – et demokratis beslutning om ikke å glemme mørke kapitler, men å investere i kunnskap som kan beskytte oss i framtiden.

*

Vi vet at grunnlaget for demokratiske verdier legges i en tidlig alder. Det er derfor gledelig at så mange skoleklasser og så mye ungdom besøker Falstadsenteret.

I den nylig framlagte internasjonale demokratiundersøkelsen ICCS (International Civic and Citizenship Education Study) gjør norske elever det svært godt. Når det gjelder kunnskaper om og holdninger til demokrati og medborgerskap kommer Norge på 5. plass sammenliknet med elever i de 38 andre landene som deltar. Dette er sider ved vår skole som vi må ta vare på. Sentre som Falstad er uten tvil et viktig supplement til det gode arbeidet som gjøres i skolen.

Selv om vi skal videre og se framover, er det viktig å tydeliggjøre forankringen og å utvikle historiens møteplasser. En rapport utgitt av European Union Agency of Fundamental Rights bekrefter viktigheten av minnsteder. Ungdommer har stor tillit til det historiske landskapet som minnstedene er en del av. Den virkelige historien, det ekte, vekker lysten til å søke kunnskap. Til å vite mer. Dette gir grunn til optimisme i forhold til fortsatt bruk av minnstedene, men samtidig må vi ikke glemme at minnstedene hele tiden bør oppdateres og videreutvikles for å engasjere nye generasjoner – selvsagt uten å bryte plikten de har til å hedre ofrene.

Menneskerettighetene er grunnlaget. I artikkel 1 står det klart ”Alle mennesker er født frie og med samme menneskeverd og menneskerettigheter. De er utstyrt med fornuft og samvittighet og bør handle mot hverandre i brorskapets ånd.” (*Verdenserklæringen ble vedtatt av FNs generalforsamling i 1948*)

Nelson Mandela har sagt: ”En som tar friheten fra en annen er fanget i hatet”. Noe av det mest hatefulle verden har sett er holocaust. Holocaust er et gresk ord for brennoffer. Det er en skamplott på menneskehetens historie at 6 millioner jøder, hundretusenvise av sigøynere, tatere, funksjonshemmede, homoseksuelle og andre minoritetsgrupper ble drept, gasset ihjel. Virkelig ble brennofre. En avskyelig og totalt destruktiv handling; men den må ikke glemmes!

Vi står ved et tidspunkt i historien hvor kunnskap om holocaust og krigsterror er viktigere enn noen gang. Etersom tiden går, vil det om noen år ikke være noen igjen som med egne ord kan gi oss, ansikt til ansikt sine vitnesbyrd om hva som skjedde i konsentrasjonsleirene og andre steder. Tidsvitnene forsvinner.

Det handler ikke bare om at vi ikke har lov til å glemme. Nå er det viktig å søke kunnskap om hva som skjedde. Vi må lete etter svar på hvorfor dette grusomme kunne skje. Vi må diskutere det med våre barn og våre barnebarn. Det er viktigere enn noen gang at det skrives

artikler og undervises og forskes om krigsårene. For våre egen samtids skyld er vi avhengige av å forstå.

Å bli fri er ikke bare å kaste lenkene, men å leve på en måte som respekterer og verdsetter andres liv, har Nelson Mandela sagt. Vi må bygge landet og framtida ved å ta vare på menneskerettighetene, synliggjøre og reagere på urett. Slik skapes de gode demokratier.

Nyere forskning om bruken av holocaust i menneskerettighetsundervisning viser at studenter ønsker en sterkere forbindelse til dagsaktuelle forhold. Og dette er en særdeles viktig oppgave! Nazisme, fascisme og tyranni finnes i aller høyeste grad også i verden dag– kanskje bare under andre merkelapper. Forbindelsene mellom fortid, nåtid og framtid er bindeleddet for minnestedene og for Falstad.

Det er også avgjørende for minnestedene at ofre og deres pårørende har mulighet til å bruke stedene, og fylle dem med symboler som har overføringsverdi til nye generasjoner.

Det er viktig å få fram fortellingene fra stedene og historien om det undertrykkelsesapparat nazistene etablerte. Stadig flere må høre, og nye må læres opp til å fortelle. Det fascinerer og skremmer på samme tid, og vekker interesse fordi både overgripernes, medløpernes, ofrenes og tilskuernes atferd har med oss mennesker å gjøre.

Men jeg vil gjenta – for dette er viktig – å formidle historiske fakta er ikke tilstrekkelig for å opprettholde offentlighetens interesse. Det er gledelig at Falstadsenteret er klar over dette. I likhet med andre minnesteder i Norge viser de både vilje og evne til å tilpasse seg samtiden.

*

Jeg vil si litt om **felles europeisk krigserfaring og internasjonalt samarbeid** siden dette blir stadig viktigere i tiden fremover.

Den andre verdenskrig er uten tvil svært viktig for europeernes identitet. De siste tiårene ser vi at Europa har gått inn i en ny fase av integrerings- og demokratiseringsprosesser. I dette arbeidet står erindringspolitikk og forvaltning av minnet om krigen sentralt. Denne forvaltningen ivaretas best hvis vi samarbeider på tvers av landegrensene – og gjennom arbeidet kan vi bygge på en felles identitet og tilhørighet.

Krigshistoriske erfaringer fra foreldre, besteforeldre, medier, skole – og ikke minst fra steder som Falstadsenteret, gjør oss bedre i stand til å forstå mennesker som kommer til oss for å søke tilflukt fra områder som i dag er herjet av krig.

Russland og tidligere Jugoslavia var lenge ganske lukkede land. Nå er det større åpenhet, og dermed bedre tilgang til nye kilder til

krigshistorien. Samtidig fører stadig tettere relasjoner internasjonalt til større behov for kunnskap om våre felles historiske erfaringer.

Tverrnasjonale prosjekter og samarbeid mellom forskningsmiljøer i ulike land blir viktigere.

Om lag 120.000 utenlandske krigsfanger og tvangsarbeidere var i de tyske fangeleierne her i landet. Jeg er glad for at Falstadsenteret i samarbeid med serbiske, polske og russiske forskningsinstitusjoner er i gang med å oppspore noen gjenlevende av disse fangene.

Vi har også et ansvar for å få avdekket hva norske borgere var med på utenfor Norges grenser.

*

Det er gledelig at **menneskerettighetsundervisning** har blitt et internasjonalt fagområde.

I europeisk sammenheng ser vi tendensen til større anerkjennelse både på politisk nivå og i forsknings- og formidlingsmiljøer til å knytte historiske erfaringer (som holocaust) til menneskerettighetsundervisning. Tidligere var dette ofte isolerte undervisningstemaer. Den nevnte EU-rapporten viser at det er nødvendig med mer forskning på forholdet mellom holocaustundervisning og menneskerettighetsundervisning, samtidig

som den understreker museum- og minnesteders viktige rolle i denne sammenhengen.

Falstadsenteret binder sammen forskningsmiljøene, minnesteder og skolene. Dette gjelder de spesifikke historiske temaene som er knyttet til stedet, det som faktisk skjedde, men også i økende grad formidling og undervisning knyttet til internasjonale menneskerettigheter. La meg nevne noen eksempler:

- Falstad som SS-leir representerer det nasjonalsosialistiske leirsystemet som direkte årsak til internasjonal konsensus for menneskerettighetserklæringen i 1948.
- Falstads rolle i Holocaust: Som transittleir for de norske jødernes deportasjon til utryddelsesleiren Auschwitz. Den andre og mest tydelige historiske erfaring som ledet til Menneskerettighetserklæringen og folkemordkonvensjonen.
- Fangene på Falstad, som frarøves de grunnleggende rettighetene: Personifiserer brudd på de fleste av de ca. 30 artikler i erklæringen som kom i 1948
- De ulike fasene i Falstads historie, fra skolehjem, fangeleir og tvangsarbeidsleir, til spesialscole er på ulik måte knyttet til rettighetsspørsmål. Spesialscoleperioden fra ca 1950faller sammen med Norges forpliktelse overfor den europeiske menneskerettighetskonvensjonen fra 1953.

*

Falstadsenteret har store muligheter som læringsarena og har kommet langt i å ta disse mulighetene i bruk.. Men spørsmålet om hva som skal læres er ikke avgjort en gang for alle, det krever en stadig drøfting av hvilke sammenhenger stedet skal forstås og tolkes inn i. Det handler både om å forstå det som skjedde her på bakgrunn av det store krigsbildet, inklusive kontakt med de land som fangene kom fra, og det handler om å kunne vurdere det som skjedde under krigen opp mot hendelser før og etter.

Viktige **forskningsspørsmål blir tydelige**, og jeg har lyst til å nevne noen av dem.

Hvordan er minnstedsinstitusjonenes /freds- og menneskerettighetssentrenes plass i det norske forskningslandskapet og i forhold til kunnskapsinstitusjonene?

Hvordan bedre utnytte og styrke kompetansen som er bygget opp i løpet av de siste 10 årene for å utvikle undervisnings- og forskningsprogrammer?

Hvilken effekt har sentrenes arbeid for studenter og læreres kunnskap om Holocaust og andre verdenskrig sett i forhold til holdninger til rasisme og antisemittisme, flerkulturell forståelse, toleranse og forståelse av menneskerettighetene? Her er det nye pedagogikk- og elevkunnskapsfaget i lærerutdanninga meget sentralt.

Vi må også fortsette arbeidet med å lokalisere og undersøke det vi ikke vet fra krigskulturen: våte graver, krigsgravsteder, leirlevninger, minnesmerker, utenlandsk slavearbeidskraft.

Ettersom tidsvitnene forsvinner blir vedlikehold, utvikling og bruk av krigsminnesstedene og kulturlandskapene fra krigen og okkupasjonen viktigere. Jeg tror vi vil trenge forskning fremover som kan avdekke hvordan krigsminnesstedene kan ha størst mulig pedagogisk gjennomslagskraft.

Inspirerende for forskning og kunnskapsbehov er UNESCOs konstitusjon hvor det blant annet står: ”Siden krig har sitt opphav i menneskesinnet, er det i menneskesinnet forsvaret for freden må bygges opp.”

*

Kunnskapsdepartementet anser Stiftelsen Falstadsenteret som svært viktig – noe som også kommer til syne rent økonomisk. Stiftelsen har i flere år vært en post på budsjettet og for 2010 har vi bevilget mer enn 14 millioner kroner.

Jeg har lyst til å minne om at Falstadsenteret ble til gjennom vedtak i Stortinget. Flere regjeringer og storting står bak - og nasjonen står bak. Falstadsenteret har med andre ord et mandat fra folket!

Jeg vil rette en stor takk til alle som har bidratt til Stiftelsen

Falstadsenteret gjennom disse 10 årene. Og det er mange:

Takk til Tone Jørstad for hennes iherdige innsats.

Takk til styret.

Takk til alle dere som jobber med stiftelsen eller har jobbet med den.

Takk til lokalbefolkningen, historikere og andre bidragsytere.

En helt spesiell takk går til veteraner, overlevende og tidsvitnene.

Dere har fortalt og forklart, om lidelsene dere selv opplevde, og om de forhold i samfunnet som førte til at dette kunne skje.

Minnet om ofrene for nazistenes ugjerninger må alltid opprettholdes!

Ingen kan noen sinne gjøre om det som er skjedd. Men vi kan gjøre alt for at ofrene ikke glemmes og hele samfunnet må hver dag jobbe for at de grufulle ugjerningene aldri gjentar seg. Vi skal ikke glemme.

Andre skal få vite. Minnstedene har mange funksjoner å fylle. De er advarslere og tankevekkere for framtidige generasjoner og samtidig steder hvor man minnes over ofrene og viser dem respekt. Ansikt til ansikt. Minnstedene er møtesteder for dokumentasjon, politisk appell og ikke minst - for forskning, formidling og læring.

Kampen for menneskerettigheter er kampen for menneskeverd. Det er nøkkelen til helse og miljø, til fred og rettferdighet. Det betyr at det er solid forankring for kamp mot rasisme, vold og fremmedhat, at det er

nødvendig med ildsjeler og pådrivere når det gjelder konfliktløsning og fredsbevarende arbeid. Martin Luther King sa 27 år gammel, helt i starten på sitt enorme arbeid: ”Hvis vi ble arrestert hver dag, hvis vi blir utnyttet hver dag, hvis vi blir trampet på hver dag; la ikke noen få dra deg så lavt at du hater dem. Vi må bruke kjærlighetens våpen. Vi må ha medlidenhet og forståelse for dem som hater oss. Vi må være klar over at mange mennesker er lært opp til å hate oss, og derfor ikke er helt ut ansvarlige for sitt hat. Men vi står i livet ved midnatt, vi er alltid på terskelen til et nytt daggry.”

Jeg ønsker Stiftelsen Falstadsenteret alt godt på den viktige veien framover!